

Філософія

УДК 140: 330.8+304

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18863731>

Відкриття поведінкового надлишку та реконструкція цифрової ідентичності в концепції капіталізму стеження Шошани Зубофф

Олена Павлова,

доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії,
Національний технічний університет України "Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського", Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-0593-1336>

Олена Чикало,

аспірант кафедри філософії, Національний технічний університет
України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського",
Україна, <https://orcid.org/0009-0003-4644-3165>

Прийнято: 18.02.2026 | Опубліковано: 28.02.2026

***Анотація.** Наявний етап трансформацій соціуму викликає багато інтерпретацій та суперечок. Оптика сучасної гуманітаристики намагається концептуалізувати складну картину «великої трансформації» та формулює багато занепокоєнь її наслідками. **Метою дослідження** є визначення базових елементів «капіталізму стеження» в репрезентації американської дослідниці Шошани Зубофф. **Методологія** ґрунтується на поєднанні порівняльного аналізу концептів історичних форм капіталізму та обґрунтування організаційного значення інструменталізму як нової форми соціального*

контролю. Крім того дослідження орієнтується на класичні критерії наукової об'єктивності та систематичного розгляду матеріалу. У **результатах дослідження** визначено базові терміни, як-от: «поведінковий надлишок», «поведінковий прогноз» та «цифрова ідентичність». Зв'язок цих елементів дозволяє пояснити відмінність механізму накопичення капіталізму стеження не лише порівняно з аграрним та індустріальним капіталізмом, а й порівняно із цифровим. У контексті останнього пояснено специфіку капіталізму стеження. Розглянуто декілька стратегій критики концепції капіталізму стеження. У цьому ракурсі визначено базові характеристики різних історичних форм модерності. Продемонстровано відмінність між тоталітаризмом та інструменталізмом як різними типами влади та відповідні їм форми соціальних суб'єктів, а також різні підходи до розуміння капіталізму стеження та перспективність його організаційних висновків. У **висновках** узагальнюються базові позиції концепції капіталізму стеження американської дослідниці Шошани Зубофф в перспективі розкриття нового механізму накопичення капіталу. Зокрема, здійснюється уточнення зв'язку між базовими елементами такого механізму: поведінковим надлишком – поведінковим прогнозом – цифровою ідентичністю.

Ключові слова: капіталізм стеження, поведінковий надлишок, поведінковий прогноз, модифікація поведінки, цифрова ідентичність, інструменталізм, Шошана Зубофф.

The discovery of behavioral surplus and the reconstruction of digital identity in Shoshana Zuboff's concept of surveillance capitalism

Olena Pavlova,

Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor at the Department of
Philosophy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv
Polytechnic Institute", Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-0593-1336>

Olena Chykalo,PhD student at the Department of Philosophy, National Technical University
of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Ukraine,<https://orcid.org/0009-0003-4644-3165>

Abstract. *The current stage of social transformation gives rise to numerous interpretations and controversies. Contemporary humanities perspectives attempt to conceptualize the complex picture of this “great transformation” and express many concerns about its consequences. The purpose of this study is to identify the basic elements of “surveillance capitalism” as represented by the American researcher Shoshana Zuboff. Unlike discipline as a traditional means of social control, surveillance is rapidly becoming part of an entire way of life, penetrating not only the spheres of professional activity and public space but also becoming deeply rooted in everyday practices.*

The methods are based on a combination of comparative analysis of concepts of historical forms of capitalism and an explanation of the organizational significance of instrumentalism as a new form of social control. Furthermore, the study is guided by the classical criteria of scientific objectivity and systematic consideration of the data. The results of the study define basic concepts such as “behavioral surplus,” “behavioral prediction,” and “digital identity.” The correlation between these elements enables the elucidation of the distinction between the accumulation mechanism of surveillance capitalism, not only in comparison with agrarian and industrial ones, but also in comparison with digital capitalism. In the context of the latter, the specifics of surveillance capitalism are explained. A number of strategies for evaluating the concept of surveillance capitalism are examined. From this perspective, the fundamental characteristics of the various historical manifestations of modernity are identified. The text provides a comparative analysis of totalitarianism and instrumentalism as distinct forms of

power and their corresponding social subjects. It also explores divergent approaches to understanding surveillance capitalism and its potential organizational implications. The conclusions of the aforementioned study summarize the basic points of American researcher Shoshana Zuboff's concept of surveillance capitalism with a view to revealing a new mechanism for capital accumulation. A particular focus of the present study is the elucidation of the interconnections among the key elements of this mechanism, namely behavioral surplus, behavioral prediction, and digital identity.

Keywords: *surveillance capitalism, behavioral surplus, behavioral prediction, behavioral modification, digital identity, instrumentalism, Shoshana Zuboff.*

Постановка проблеми. Багато сучасних дослідників занепокоєні не лише наслідками трансформацій цифрового середовища та способами його комерціалізації, а, власне, тими антропологічними та культурними зсувами, які впливають із процесу тотальної цифровізації професійних сфер діяльності та навіть повсякденності людини. «Великі дані» трансформують «те, як ми живемо, працюємо та думаємо» [10, с. 9]. Важливим етапом для формування оптики цього процесу стало виникнення концепції «капіталізму стеження». На думку директора Центру досліджень спостереження Девіда Ліона (Королівський університет, Кінгстон, Канада), «стеження стало домінуючим аспектом взаємодії з урядами, корпораціями та, власне, будь-якими організаціями. Воно є частиною повсякденного досвіду, взаємодії, участі та ініціативи, не в останню чергу через використання Інтернету та соціальних мереж. Стеження швидко стає частиною цілого способу життя, що виявляється в буденних справах та практиках, таких як добровільне надання даних або соціальний рейтинг» [8, с 64].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визнаним авторитетом у цій галузі інструменталізації цифрового знання стала професор Гарвардської школи бізнесу Шошана Зубофф, яка однією із перших стала застосовувати терміни “технології стеження» та “капіталізм стеження». Ш. Зубофф є фахівцем у сфері організації праці та, насамперед, впливу інформаційних технологій на цей процес. Цьому присвячена її перша книга «В епоху розумних машин: майбутнє роботи та влади» [14, с. 5], де вона вперше вживає термін «технології стеження». У праці «Епоха капіталізму стеження: боротьба за майбутнє людства на новому фронті влади» Ш. Зубофф задає нову перспективу концептуалізації та пояснює зв'язок технологій стеження з такими типами капіталізму як ринковий, аграрний, індустріальний та цифровий.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Якщо елементи ринкового капіталізму були протягом усієї історії цивілізацій, навіть в аграрну епоху, то для того, щоб капіталізм став по-справжньому «у себе вдома» (Ф. Бродель), потрібні були додаткові умови для ринкової економіки, з приводу визначення яких точаться активні дискусії. Навіть індустріальний тип капіталізму викликає хронологічні та термінологічні суперечки. У будь-якому разі не можна заперечувати великий акумулятивний та емансипативний ефект капіталізму, який замінює примус як основу соціальних відносин на продуктивність особистого інтересу. У цьому контексті Зубофф покликається на історика Еллен Мейксінс Вуд, що документує походження капіталізму в ракурсі зміни відносин між англійськими власниками нерухомості та орендарями-фермерами, оскільки власники почали віддавати перевагу продуктивності над примусом: «Нова історична динаміка дозволяє говорити про «аграрний капіталізм» в Англії раннього Нового часу як соціальну форму з особливими «законами руху», яка зрештою призведе до капіталізму в його зрілому індустріальному вигляді» [13, с. 125].

Ця заміна примусу як базової форми управління на продуктивну працю є однією з найбільш радикальних форм соціальної революції. Німецький соціолог Н. Луман писав, що «лише в найпростіших системах використання примусу може бути централізованим» [7, с. 76]. Що більше ускладнюється система, то менше можна редукувати її до централізованого примусу, а тим більш до прямого фізичного насилля, тобто «окуповання та блокування простору тілами проти інших тіл» [5, с. 83]. Г. Гумбрехт пояснює, що примус і влада є загрозою застосування прямого насилля, а отже, це перший зсув від культури присутності до культури значення.

Соціальна система, що знаходить інше опертя, крім примусу і тим більше безпосередньо фізичного насилля, має значну організаційну перевагу та потенціал до перманентного ускладнення. Процес комерціалізації трудових відносин, який витіснив остаточно примус із цієї сфери та сформував підстави для механізму додаткової вартості, був пов'язаний із необхідністю ускладнення культури значення та, відповідно, підвищення рівня продуктивності праці.

Останнє у свою чергу прив'язане до розвитку технологій. Е. Вуд підкреслює, що «економічні цілі завжди притаманні розвитку та впровадженню технологій. «Економічні дії» визначають цілі, тоді як технологія забезпечує «відповідні засоби. Той факт, що те, що називають технологічним розвитком сучасності, настільки економічно орієнтоване на отримання прибутку, є одним із фундаментальних фактів історії техніки» [13, с. 75]. Цей зсув дозволяє говорити про основи індустріального капіталізму.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення базових елементів «капіталізму стеження» в репрезентації американської дослідниці Шошани Зубофф. Сформулюована мета передбачає формулювання наступних дослідницьких завдань:

1. Розкрити специфіку капіталізму стеження в порівняльній перспективі попередніх форм капіталу;
2. Уточнити базові елементи механізму накопичення капіталу стеження
3. Розглянути наслідки та виклики, що обумовлюють форми контролю, породжені капіталізмом стеження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лише ХХ століття, яке саме здійснило стрибок до принципового нового рівня в масовому виробництві завдяки конвеєру, стає тією основою “великої трансформації», яку Ш. Зубофф порівнює з революційними змінами індустріального капіталізму: “Генрі Форд знизив ціну автомобіля на 60 відсотків завдяки революційній промисловій логіці, яка поєднувала великі обсяги та низьку вартість одиниці продукції. Він назвав це «масовим виробництвом», узагальненим у своїй знаменитій сентенції «Ви можете мати будь-який кольоровий автомобіль, доки він чорний» [15, с. 5]. Стандартизація виробництва передбачала уніфікацію бажань. Формула Форда (великі обсяги та низька собівартість одиниці продукції) стала основою революції не тільки технологій масового виробництва, а й масового споживання. Виробництвом людини нового типу, якій не були потрібні обіцянки потойбічного життя або світлого майбутнього. Одвічне тепер «суспільства споживання» стало “кінцем соціального» (Ж. Бодрійяр), що знищило не лише заклики будь-яких ідеологій, але й “американську мрію» про краще життя для дітей.

Проте революція, зумовлена інформаційними технологіями, пішла ще далі: «Так само, як Форд застосував нове масове споживання, Apple була однією з перших, хто досягнув вибухового комерційного успіху, увійшовши у нове суспільство людей та їх попит на індивідуальне споживання. Інверсія передбачала більшу історію комерційної реформації, у якій епоха цифрових технологій, нарешті, запропонувала інструменти для зміщення фокусу

споживання з маси на особистість, звільняючи та змінюючи конфігурацію операцій та активів капіталізму. Він обіцяв щось абсолютно нове, терміново необхідне та оперативно неможливе поза мережевими просторами цифрового» [15, с. 28]. Магія «відкритого Інтернету» через задоволення індивідуальних потреб, необмежений доступ до інформації та тотальну інклюзію мала крокувати за межі стандартизації індустріальних виробів та уніфікації бажань індустріального капіталізму. Однак негаразди цифровізації були виявлені в її базових алгоритмах.

Ш. Зубофф претендує не тільки на прояснення організації цифрового простору з його базовим регулятивом «датовізації всього» [11, с. 140], але й на «затемнення цифрової мрії» з її претензією на індивідуальне задоволення потреб. Ілюзія нескінченного доступу до інформації в умовах тотального комп'ютерного опосередкування праці (computer-mediated work) обертається збиранням персональних даних для кожної людини технологіями Google. Ця компанія, яка була заснована в 1998 році аспірантами Стенфордського університету Ларрі Пейджем та Сергієм Бріном, працювала над удосконаленням сервісів для споживачів інтернету, зокрема над оптимізацією пошукових систем. «Оскільки деякі види діяльності були представлені вперше, вони [аспіранти] створили абсолютно нові ресурси даних. Наприклад, крім ключових слів, кожен пошуковий запит Google створює супутні дані, такі як кількість і шаблон пошукових термінів, формулювання запиту, орфограму, пунктуацію, час затримки, шаблони кліків і місцерозташування» [15, с. 51]. На накопичення цих даних спочатку не зважали. Вони механічно зберігалися, але їх наявність ігнорували. Іншому аспіранту Стенфордського університету Аміті Пателу, який вивчав «інтелект даних», приписують обґрунтування значущості цього похідного нагромадження випадкових кешів. Його аналіз журналів та протоколів різноманітних індексів та неструктурованих сигналів дозволив йому зробити

припущення про реконструкцію «цифрової ідентичності користувача» на засадах «широкого спектру датчиків людської поведінки». Завдяки розробкам Google безперервні потоки супутніх поведінкових даних, що продукували його пошукові системи, перетворилися на «рекурсивну систему навчання, яка постійно покращувала результати пошуку та стимулювала інновації продуктів» [15, с. 51].

Спочатку результати цифрової реконструкції даних окремого споживача використовували для поліпшення його роботи з пошуковими системами, такими як перевірка орфографії, переклад і розпізнавання голосу. Досвід у сфері таргетованого маркетингу, накопичений у сфері торгівлі та реклами, дозволив, однак, швидко комерціалізувати результати рекурсивної системи та цифрової реконструкції. Саме цей поштовх до капіталізації цифрового спостереження призводить до виникнення нового типу додаткового продукту: не опредметнення результату людської праці, який був основою індустріальної фази капіталізму, а до перетворення «людського досвіду на безкоштовну сировину для даних про поведінку».

Акцентування на терміні «поведінка» підкреслює, що інструменталізувався не тільки «робочий час» за добровільною згодою працівника, а й уся навіть не робоча, але цифровізована активність. Це відбувається несвідомо і для будь-якої людини, що перебуває в цифровому середовищі та без її згоди.

Ш. Зубофф використовує термін «цифровий капіталізм», однак не пояснює його специфіки щодо капіталізму стеження. Можна припустити, що комерціалізація цифрового середовища функціонувала як цифровий капіталізм. Деякі дослідники, зокрема Ліам Мартін відносить до форм цифрового капіталізму цифровий колоніалізм, під яким він розуміє: «використання колоніальних відносин влади для створення цифрових механізмів вилучення та залежності» [9, с. 415]. Отже, співвідношення

цифрового капіталізму та капіталізму стеження – це складне питання, яке потребує окремого розгляду.

Дослідниця стверджує, що “коли ми дивимося крізь цю призму, то бачимо, що ці охочі покупці неймовірної Model T від Ford та нові споживачі iPod та iPhone є вираженням умов існування, які характеризували їхню епоху. Фактично, кожен з них є плодом окремих фаз багатовікового процесу, відомого як «індивідуалізація», що є людською ознакою сучасної епохи. Масові споживачі Ford були представниками того, що названо «першою сучасністю», але нові умови «другої сучасності» створили новий тип особистості, для якої інверсія Apple та численні цифрові інновації, що настали за нею, стали необхідними. Ця друга сучасність привела в наше життя такі компанії, як Google і Facebook, і, несподівано, допомогла створити капіталізм стеження, який мав настати» [15, с. 27]. Термін «перша модерність» Ш. Зубофф запозичує в Ульріха Бека [2, с. 192]. Відкриття поведінкового надлишку (The Discovery of Behavioral Surplus) відкриває нову добу капіталізму стеження та зумовлює «третю модерність».

Поведінковий надлишок непокоїть Ш. Зубофф не лише тим, що кожна людина стає “сировиною» для видобутку цифрових показників. Найбільш інтимні моменти переживання людини, її емоційні реакції, коливання голосу та ситуативні афекти зчитуються, розпізнається їх інтенсивність та частота. Усе це фіксується для поліпшення точності поведінкових прогнозів. Цим справа не обмежується: «автоматизовані машинні процеси не тільки знають нашу поведінку, а й формують нашу поведінку в масштабах. Завдяки цій переорієнтації зі знань на владу вже недостатньо автоматизувати потоки інформації про нас; метою є автоматизація нас. На цій фазі еволюції капіталізму стеження засоби виробництва підпорядковуються все більш складним і всеосяжним «засобам поведінкової модифікації». Таким чином, наглядовий капіталізм породжує новий вид влади, який я називаю

інструменталізмом. Інструментальна сила знає та формує людську поведінку для цілей інших. Замість озброєння та армій, він працює своєю волею за допомогою автоматизованого середовища все більш повсюдної обчислювальної архітектури «розумних» мережевих пристроїв, речей та просторів» [15, с. 14]. Можна не погодитися з твердженням, що інструменталізм замінив озброєння та армії, однак, без сумніву, він став важливою стратегією управління.

Споживання продукту завжди було і є способом продукування споживача. У цьому криється таємниця не лише «смерті автора» (Р. Барт), а й, зрештою, «суб'єкта» (М. Фуко). У цьому, власне полягала, базова теза культурних досліджень Бірмінгемської школи. Проте щільність інформаційного потоку в цифровому середовищі задає цьому явищу зовсім іншого масштабу, де останні ілюзії свободи волі та моральної автономії суб'єкта остаточно зникають. Капіталізм масового виробництва конвеєра був відповіддю на потребу людей, капіталізм стеження сам спеціалізується на виробництві потреб.

Новий ефект значної «асиметрії знання та влади», що впливає з відкриття поведінкового надлишку, виникає хоча з не монополії на цю асиметрію (боротьба транснаціональних компаній ніколи не припиняється остаточно, а спроби встановити монополію зазвичай невдалі, як показав Ф. Бродель), але все ж таки з принципової обмеженості технологічних можливостей у створенні нового типу ієрархії. На її верхівці розташовані насамперед виробники такого надлишку, а потім і його споживачі. Це транснаціональні корпорації, які платять видобувачам поведінкового надлишку за формування поведінкових прогнозів для формування правильних стратегій споживання. Людині залишається місце сировини. Ш. Зубофф наводить яскравий приклад із полюванням на слонів. Людина тут ототожнюється не з цим величезним ссавцем, що прикрашає собою

африканські савани, а з його тушею, коли цю тварину вбивають лише заради її кістки. Так описується гонитва за індивідуальним споживанням, яке підмінюється оманю нав'язаних бажань та не дає можливості вийти з кола нескінченного заробітку.

Виробниками стають розробники програмного забезпечення вищої ліги, які здатні системно фіксувати персональні дані та їх динаміку, реконструювати поведінкові прогнози та формувати цифрові ідентичності: «Ми не є «замовниками» капіталізму стеження. Хоча приказка говорить нам: «Якщо це безкоштовно, значить, ви – продукт», це також неправильно. Ми – джерела найважливішого надлишку капіталізму, що надходить під нагляд: об'єкти технологічно розвиненої та все більш неминучої операції з видобутку сировини. Фактичними клієнтами капіталізму стеження є підприємства, які торгують на його ринках для майбутньої поведінки» [15, с. 15]. Відповідно споживачами цієї продукції є корпорації, що потребують формування певних типів ідентичності для реалізації власної продукції. Ш. Зубофф називає цю схему володарювання «щоденним оновленням фаустівського договору двадцять першого століття», оскільки вирвати себе з цього кола людина не в змозі без «знищення життя, яке в неї було» [15, с. 15].

Ш. Зубофф підкреслює, що «капіталізм стеження» не можна редукувати до самої інформаційної технології, його таємниця ховається не в алгоритмах пошукових систем, а в «логіці капіталізму», у новому етапі його становлення як «третьої модерності», у формуванні нових суб'єктів влади інструменталізму на засадах поведінкового надлишку.

Інструменталізм не дорівнює тоталітаризму. Останній ґрунтувався на монополії держави на доступ до старих медіа, таких як преса, радіо, телебачення. Виникає «Великий інший» («Big Other»), тобто суб'єктом нових прибутків та ієрархій виступають транснаціональні корпорації, які не лише

розмивають попередній тип влади як основу «твердої модерності» (З. Бауман), а й раціоналізують та комерціалізують найбільш потаємні рухи особистості.

Логіка нового типу накопичення, що полює за поведінковим надлишком, не могла виникнути поза цифровим середовищем, проте з онлайну вона поступово просувається в оф-лайн: усі девайси – від годинника до розумного дому, що взаємодіють із людиною у фізичній реальності, – так само налаштовані та фіксацію кліків, що трансформуються в прогностичні алгоритми, які так само комерціалізуються.

Концепція капіталізму стеження зазнала значної критики з боку різноманітних наук. Так, представники прикладних досліджень дорікають їй обмеженістю емпіричної бази. Остання складається переважно з документації технологічних корпорації та інтерв'ю, однак не містить аналізу кількісних даних та відтворюваних підходів. Можна погодитися з цими тезами, проте рівень концептуалізації не обов'язково має спиратися на ґрунтовну емпіричну базу. Ф. Бродель писав, що Адаму Сміту його критик Джон Прінгл дорікав, що «нічого доброго не можна очікувати від людини, яка ніколи не займалася комерцією» [1, с. 347]. Так у ті часи уявлявся аналіз кількісних показників. Проте «описовий подвиг, як і теоретичний тріумф» [3, с. 240], як схарактеризувала цю роботу Ж. Коен, можуть мати місце навіть у XXI столітті.

Можна погодитися із зауваженнями про використання гіпербол та надмірну емоційність тексту Ш. Зубофф, які висловлює Блейн Гаггар (чого вартою є лише яскрава наочність кривавого прикладу з тушею слона) [6, с. 235], але підвищена емоційність текстів – це також данина епосі та численним презентаціям у публічному просторі, що зараз є необхідним атрибутом наукової діяльності.

Сем ДіБелла не лише погоджується з надмірною емоційністю тексту, але й наголошує на його негативній емоційності. Величина проблеми,

описаної Ш. Зубофф, пригнічує, однак не спонукає до того, що, власне, потрібно робити. «Є тонка межа між практикою та паралічем» [4], яку авторка, на його думку, не перетинає. У відповідь на це можна зазначити, що Ш. Зубофф і в книзі, і в подальших інтерв'ю [12, с. 265] покладає надії на персональну відповідальність та громадянський активізм. Це є класичною відповіддю в дусі неоліберального кшталту демократії. Наскільки будуть продуктивні такі класичні підходи в новій ситуації – можна відповісти лише в наступних дослідженнях.

Не можливо охопити всі напрями критики, що оточують цю широко відому концепцію. Ми обрали відповідно до обсягу статті лише кілька показових логік рефлексії. Спільним для них є те, що вони не стосуються базових засад концепту, натомість є тільки висвітленням неточності проведення наукової роботи в більш широкому контексті.

Висновки. Таким чином, концепція капіталізму стеження американської дослідниці Шошани Зубофф розкриває новий механізм накопичення капіталу через відкриття та пояснення зв'язку між його базовими елементами: поведінковим надлишком – поведінковим прогнозом – цифровою ідентичністю.

Логіку трансформацій капіталізму та специфіку доби стеження вона розкриває крізь етапи трансформацій: аграрного, індустріального, цифрового капіталізмів. Стеження є елементом трансформації останнього та розкриває логіку відповідного типу накопичення як накопичення даних. Слід зазначити, що сама дослідниця не висловлює негативного ставлення до капіталізму і на початку праці підкреслює його емансипативний характер на засадах заперечення економічного значення примусу та фізичного насилля для економіки, що, відповідно, сприяє рівню підвищення продуктивності праці та розвитку технологій. Це призводить до індустріального типу капіталізму з низкою його індустріальних революцій, найбільш значущою із яких стало

виникнення масового виробництва ХХ століття. Цифровізація проникає в усі базові капіталістичні процеси. У надрах цифрового капіталізму виникає капіталізм стеження.

Лише логіка накопичення у формі стеження та виробництва поведінкового надлишку викликає занепокоєність авторки. Ш. Зубофф не закликає до боротьби з капіталізмом, а стверджує, що таку фазу також потрібно «приготувати» (наштовхує на метафору К. Леві-Строса «від сирого до приготовленого»). Тобто вихідна токсичність «сирої» логіки стеження потребує приготування, тобто його приручення та регулювання. Але рецепти такого «кулінарного підходу» залишаються класичними для доби неолібералізму – персональна відповідальність та громадянський активізм.

Список використаних джерел

1. Бродель, Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV - XVIII ст. Том 2. Ігри обміну. Пер. з фр. Г. Філітук. Київ: Основи, 1997. 585 с.
2. Beck, U., Ritter, M. Risk Society: Towards a New Modernity. CA: Sage, 1992. 272 p.
3. Cohen, J. Review of Zuboff, Shoshana. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. *Surveillance & Society*. 2019. V.17. № 1/2, pp. 240–245. DOI: <https://doi.org/10.24908/ss.v17i1/2.13144>
4. DiBella, S. Book Review: The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power by Shoshana Zuboff, *London School of Economics Blogs*. 2019. Retrieved from <https://blogs.lse.ac.uk/lseviewofbooks/2019/11/04/book-review-the-age-of-surveillance-capitalism-the-fight-for-the-future-at-the-new-frontier-of-power-by-shoshana-zuboff/> (accessed 08 February 2025)

5. Gumbrecht, H. *Production of Presence What Meaning Cannot Convey*. Stanford University Press, 2003. 200 p.
6. Haggag, B. Long Review of Zuboff, Shoshana. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. *Journal of Digital Media & Policy*. 2018. V. 10. № 2. pp. 229-243. DOI: 10.1386/jdmp.10.2.229_5
7. Luhmann, N. *Macht*. Stuttgart, Enke, 1975. 156 s.
8. Lyon, D. *Surveillance capitalism, surveillance culture and data politics*. *Worlds, Subjects, Rights*. Bigo, D., Isin, E., Ruppert, E. (ed.) Routledge, 2019. pp. 64-79.
9. Martin L., Mann M. *Locked In: Digital Colonialism and the Platformed Prison*. *Surveillance and Society*. 2025. Vol. 23, No. 14, pp. 414-427. DOI: <https://doi.org/10.24908/ss.v23i4.18230>
10. Mayer-Schönberger, V., Cukier, K. *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work and Think*. London, John Murray, 2013. 242 p.
11. Millington, B., Millington, R. The datafication of everything: Toward a sociology of sport and big data. *Sociology of Sport Journal*. 2015, vol. 32, no. 2, pp. 140-160. DOI: 10.1123/ssj.2014-0069
12. Möllers, N., Murakami Wood, D., Lyon, D. *Surveillance Capitalism: An Interview with Shoshana Zuboff*. *Surveillance and Society*. 2019. Vol. 17, No. 1/2, pp. 257-266. DOI: <https://doi.org/10.24908/ss.v17i1/2.13238>
13. Wood E. M. *The Origin of Capitalism: A Longer View*. London: Verso, 2002. 138 p.
14. Zuboff, S. *In the Age of the Smart Machine: The Future of Work and Power*. New York: Basic Books ,1988. 400 p.
15. Zuboff, S. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. PublicAffairs, 2019. 704 p.